International Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)
Available online at http://euroasiapub.org/journals.php
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN(O): 2249-7382, | Impact Factor: 6.225 | Thomson Reuters ID: L-5236-2015

RESEARCHERID THOMSON REUTERS

सानिया यांच्या कादंबरीतील स्त्रीवाद

प्रा. डॉ. माधुरी हेमंत सुटे, एसएनडीटी चे कला,

वा णज्य व वज्ञान महिला महा वद्यालय, मुंबई

सारांश

मराठी कादंबरी साहित्यात सानिया यांचे योगदान महत्त्वाचे आहे. ' स्थलांतर ,आवर्तन , अवकाश अशा दर्जेदार कादंबऱ्यामधून त्यांनी स्त्रीच्या 'स्व' अस्तित्वाचा शोध घेत मानवी नातेसंबंध आ ण स्त्रियांच्या मनो वश्वातील आंदोलनांचा सूक्ष्म वेध घेतलेला दिसतो. प्रस्तुत निबंधात त्यांच्या स्थलांतर ,आवर्तन , अवकाश या कादबऱ्यांचा अभ्यास केलेला आहे. सत्तरच्या दशकात महिला चळवळी जोर धरत होती आ ण याच दशकातल्या मध्यमवर्गीय सु श क्षत कुटुंबातील स्वतंत्रपणे वचार करणाऱ्या महिलांचं जे चत्र आपल्या कथा -कादंबऱ्यांमधून उतरवलं तसं त्यापूर्वी कधी वाचायला मळालं नव्हतं. मुळात मध्यमवर्गीय, सु श क्षत नोकरदार वर्गातील महिलांना काय दु:ख असू शकतं? चौकटीत ठीकठाक बसवल्यासारखा संसार असतो. असा समज घेऊन वावरणाऱ्यांना सानियाने वचार करायला भाग पाडले.स्त्रियांच्या अस्तित्वचा मनो वश्लेषणात्मक बोध घेण्याचा प्रयत्न सानिया यांच्या कादंबरीतून दिसून येते.

प्रास्ता वक

साहित्य क्षेत्राची जाण नसणाऱ्या कुटुंबात सानिया यांचा जन्म झालेला असला तरी शालेय वातावरणातून , शालेय मा सकातून त्यांचे लेखन छापून येऊ लागले. सुरुवातीच्या काळात त्यांनी क वताही लहिल्या. १९७० पासून त्या लेखन करीत आहेत. पण १९७५ पासून 'सत्यकथा', 'मौज' 'हंस' 'कथाश्री', ' कस्त्रीम', 'अक्षर', 'तरुण भारत', 'केसरी' यांसारख्या मा सकांतून त्यांचे कथालेखन सातत्याने सुरू आहे. सानियांनी सुरुवातीला कथा हा वाङ्मयप्रकार हाताळला. 'शोध' हा त्यांचा पहिला कथासंग्रह १९८० मध्ये मौज प्रकाशनाने प्रका शत केला. त्यानंतर ' खडक्या' (१९८९), 'भू मका' (१९९४), 'वलय' (१९९५), 'परिमाण' (१९९६), 'प्रयाण' (१९९७) हे त्यांचे कथासंग्रह प्र सद्ध झाले आहेत. 'प्रतीती' (१९८९), 'दिशा घराच्या' (१९९१), 'ओळख' (१९९२) 'आपण आपले' (२००३) हे त्यांचे दीर्घकथासंग्रहही प्रका शत झाले आहेत. मानवी संबंधाचा, त्यातही मानवी नात्यातील दुरावा, कोरडेपणा, अकारण निर्माण होणारे समज-गैरसमज यांतून वाट्याला येणारे एकाकीपण त्यांच्या कथांतून आ धक्याने जाणवते. स्त्री-केंद्रीभूत असेच हे लेखन आहे. त्यांचे अनुभव, त्यांना जे लहायचे, सांगायचे, व्यक्त करायचे आहे ते लघुकथा या वाङ्मयप्रकारात व्यक्त करणे अशक्य वाटल्यावर सानियांनी 'दीर्घकथा' लहिल्या. तर, वषयाचा आवाका, अ भव्यक्ती याही पलीकडची आहे हे

लक्षात आल्यावर त्यांनी कादंबरीलेखन केलेले दिसते. 'स्थलांतर' (१९९०), 'आवर्तन' (१९९६), 'अवकाश' (२००१) या त्यांच्या तीन कादंबर्या प्र सद्ध झाल्या आहेत. 'स्थलांतर' कादंबरीचे लेखन त्यांनी पत्रात्मक निवेदनपद्धतीने केले आहे.

सानिया यांच्या कादंबरीतील स्त्री-व्यक्तिरेखा- नंदिता, सुरुची, जान्हवी या सगळ्याच सु श क्षत, कमवत्या स्वतःच्या अस्तित्वाचे भान असलेल्या, स्वातंत्र्याची आस धरणार्या आहेत. स्वतःप्रति सजग होत जाणारी स्त्री सानियांच्या कादंबरीत वशेषत्वाने भेटते. मुद्दाम स्त्रीवादी म्हणून त्यांनी लेखन केलेले नाही. स्त्रीच्या भू मकेतून 'ती एक माणूस' म्हणून सहजपणे मांडली आहे.स्त्रीचे अस्तित्व, तिची महत्त्वाकांक्षा, तिचे व्यक्ती म्हणून जगणे, स्वतःच्या अस्तित्वाचा शोध घेणे या दृष्टिकोनांतूनच एका कलात्मक पातळीवर त्यांनी हे सारे चत्रण केले आहे. आ ण इथेच त्यांचे हे वेगळेपण अधोरे खत होते.

सानिया यांनी आपल्या कादंबरीद्वारे स्त्री- व्यक्तिरेखांच्या समस्यांचे चत्रण सूक्ष्मपणे आ ण संवेदनशीलतेने केलेले आहे. त्यांच्या कादंबरीतून मध्यमवर्गीय स्त्री जीवनाचे चत्रण,अस्तित्वाचं भान असणाऱ्या स्त्रिया या कादंबरीतील प्रमुख पात्र आहेत. जुना नवा संघर्ष पारंपरिक दृष्टीकोनातून न मांडता नव्या बंधनात स्वतःला संपवून टाकणाऱ्या स्त्रियादेखील सानिया यांनी मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यांच्या कादंबरीतून स्त्री- व्यक्तिरेखांचा प्रकट करणारा स्वभाव गुणधर्म हा कौटुंबिक सामाजिक स्तरावर दिसून येतो. त्याचं स्वरूप मात्र नव्या काळामध्ये बदललेले दिसून येतात. सानिया यांच्या कादंबरीतून व्यक्त होणाऱ्या स्त्रिया स्वतःला घडवू पाहत असल्या तरी त्यांचा प्रवास आज देखील कठीण दिसते.

सानिया यांच्या कादंबयांचा स्त्रीवादी भू मकेतून वचार

केवळ स्त्रियांच्या साहित्यातच नव्हे, तर समग्र मराठी साहित्यपरंपरेमध्ये ज्यांचे स्थान लक्षणीय ठरते, अशा लेखकांमध्ये सानिया यांचा समावेश होतो. त्यांचे लेखन संयात्मक दृष्टीने मोजके असले, तरी ते निश्चितपणे गुणवान व कसदार आहे. आपल्याला भडलेला, भावलेला अनुभव त्याच्या सूक्ष्म कडा - कंगोर्यासह प्रतिकात्मक भाषेत सानिया आपल्या कादंबरीद्वारे साकार करतात.

स्थलांतर' कादंबरी

सानिया यांनी ' स्थलांतर' या कादंबरी स्त्री- व पुरुष यांच्या स्वच्छंद मैत्रीपूर्ण भावनेचं प्रकटन झालेले असून'स्थलांतर' या कादंबरीत तीन पढ्यांच्या स्त्रियांचे चत्रण दिसून येते. स्त्री- व पुरुष व्यक्तिरेखा मांडत असताना त्यांच्या भू मका त्यांच्या मनातील मनो वश्लेषणात्मक भाव या कादंबरीला वेगळे अस्तित्व निर्माण करते.त्यांनी सभोवताली घडणाऱ्या व वध बदलांचे आ ण त्यातील अंत र्वरोधाचे सूक्ष्म निरिक्षण केले आहे. स्वतःच्या अस्तित्वासाठी संघर्ष करताना जागृत होत असलेली स्त्री. तिच्या नव्या जाणीवा, तिचेबदलते स्पंदने, तिचा प्रवास याचे चत्रण सानिया यांनी ' स्थलांतर' या कादंबरीतून होताना दिसते.

सुरुवातीला रूढी, परंपरा आ ण एकंदर व्यवस्थेने केलेल्या अवस्थेपासूनचा मुक्ततेकडे होणारा प्रवास ते अ भव्यक्त करताना प्रारंभी तिचा सूर आ ण भाषा ही अर्थातच आकमक, करणाची आ ण एकंदरपुरुष वरोधी

International Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)
Available online at http://euroasiapub.org/journals.php
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN(O): 2249-7382, | Impact Factor: 6.225 | Thomson Reuters ID: L-5236-2015

दिसते. नंतर स्त्रीच्या दुष्यपणाचा शोध घेण्याचा प्रयत्नही दिसतो पतृसत्ताक व्यवस्थेतून आलेल्या प्रेम, त्याग, सहन" यासारख्या मथकांना त्या नाकारतात पा वत्र्याच्या नैतिकतेच्या कल्पनाज्या स्त्रियांना बद ठेवत आल्या आहेत, त्यास्त्रीवादी साहित्यातून नाकारल्या आहेत. आपल्या मर्यादित अवकाशातून बाहेर येत नवा आय नवा अनुभव, नवी क्षतिजे शोधण्याचा स्त्रीचा प्रयत्न आहे. त्याचे आ वष्करण स्त्रीवादी साहित्यामधून होताना दिसते. त्याचप्रमाणे स्त्रियांचा संघर्ष, त्यांचा अवमान, पुरुषप्रधान मूल्या धष्ठित व्यवस्थेत स्त्रीला मोजावी लागलेली कमत हे सारे जगासमोर मांडण्याचा प्रयत्न या कादंबरीतून होताना दिसतो.

रूढी, परंपरा, संस्कृती आ ण एकंदर समाजव्यवस्थेने दिलेली ओळख डोळस दृष्टीकोन स्वीकारत जागृत झालेल्या स्त्रीला मान्य नाही जे आहे ते तसेच न स्वीकारता त्यात बदल व्हायला पाहिजे, हीच त्यामागची भू मका आहे. जग बदलले पाहिजे या व्यापक सामाजिक जा णवेतून हे लखाण होताना दिसते या कादबरीतील आई-मुलीचे नाते म्हणजे सा वत्री व नंदिता यांच्यामधील नाते प्रारंभी वसंवादी पण पारंपरिक रुढ नसलेले असे आहे, "आईची सगळीच कामे बाबा करायचे, उदा. नंदिता सांगते, "जसं तुला माहित आहे की माझ्या लहानपणची सगळी देखभाल बाबानी केली. आजीच्या सतत बडबडीवरुन मला त्याच वेळी कळलं, की अगदी तान्हेपणी तर रात्री उठून दूधाच्या बाटल्या देणं आ ण ओलं बदलणं हे सुध्दा ते करीत. "" त्यामुळे आई सतत अ लप्तच वाटते, पण या सर्व नात्यांचा वकास ले खका घडवून आणताना दिसते. जे नाते जगदीश सा वत्री वाटून घेतात. तेच नंदिता-सा वत्री कादंबरीच्या अखेरच्या टप्प्यावर वाटून घेतात असे दिसते. या कादंबरीत सानियानी आई-मुलांच्या नात्याचेही चत्रण केले आहे. या कादंबरीत जगदीशचे त्यांच्या सख्ख्या व अम्मा या सावत्र आईशी असलेल्या नात्याचे चत्रण आले आहे. त्यांच्या कादंबरी लेखनातील स्त्रीवादी वचार जुना व नवा असा दोन्ही स्वरूपातला असून तो काळानुसार बदलणारा आहेआधुनिक काळात ववाह वषयीच्या या दृष्टीकोणामध्ये परिवर्तन होताना दिसते. त्याचे चत्रण प्रस्तुत ले खकांनी आपल्या कादंबऱ्यामध्ये केलेले आहे. तसेच लैं गक भावना कंवा कामभावना मनुष्याच्या अनेक जन्मजात प्रवृत्तीपैकी एक आहे. वैदिक साहित्याने सुध्दा कामभावनेला मानवी जीवनामध्ये महत्त्वपूर्ण स्थान दिलेले आहे. मानसशास्त्रज्ञ फाईडने आपल्या सध्दातांमध्ये कामभानेचे वश्लेषण केलेले आहे. त्याच्या मते कामभावनेचे खुले प्रकटीकरण, व डलांचे मुली प्रती असणारे आकर्षण हे स्वाभा वक आहे. फ्राईडने स्वाभा वक प्रवृत्तीच्या खुल्या प्रकटीकरणाला अ धक महत्त्व दिले.

आवर्तन

या कादंबरीतून व्यक्त होणाऱ्या स्त्रियांच्या व्यक्तिरेखा या आधुनिक तसेच समाजाच्या बंधनात न अडकणाऱ्या स्त्रियां सानिया यांनी मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. आवर्तन या कादंबरीतून समाजापुढे आव्हान निर्माण करणाऱ्या स्त्रियांचे चत्रण दिसून येते.समाजाच्या चाकोरी बाहेर जाऊन अनेक घटक आपलं आयुष्य बहरू पाहतात. मग तो आंतरजातीय संबंध असो, लैं गकतेबाबतीत असो, कंवा अंधश्रध्दा

निर्मुलनासारखा असो. प्रेम ववाह ह्या वषयावरून लोकांच्या भवया उंचवायच्या त्या नव्वदीच्या दशकात ले खका सानिया ह्यांनी ' लव्हीनसारखा' वषय 'आवर्तन' ह्या कादंबरीत सादर केला. परिस्थितीच्या चौकटीत अडकून राहण्यापेक्षा ती तिचा स्वीकार करायची आ ण तिच्या इच्छेप्रमाणे मस्त जगायची.तर, आपल्या तत्वांना जपून, समाजानं टाकलेल्या बायकांना हात देणारी निनी जरी कडक शस्तीची असली तरी ती तिच्या मनाला तिच्या ताब्यात ठेवू शकली नाही, त्याला शस्तीचं वळण लावू शकली नाही. ही बंडखोर घटकं फक्त स्त्रियांपुरतंच मर्यादित न राहून त्यात त्यांच्या मत्राचादेखील वाटा होता.पण तरीही वरून साध्यासोप्या भासणाऱ्या अडचणी, प्रश्नांची उत्तरं सहज माहीत असून परिस्थितीची, मनाची इतकी गुंतागुंत का? ही सारी गुंतागुंत, परिस्थितीची जाणीव, कादंबरीतल्या संवादांतून उलगडत जाते, आ ण प्रश्न फक्त उत्तरं मळवण्याचा राहत नाही, तर त्यातली भावनिक गुंतागुंत उलगडण्याचाही होतो, हे कळत जाते. ही कादंबरी कथा स्त्रीवादाच्या वळणावर जात नसून, स्त्रियांचं अंत र्वश्व समजून घ्यायला मदत करते. ले खका स्वतःचं मत कंवा कुठल्याही प्रकारे वाचकावर एखाद्या वषयाचा प्रभाव पाडत नाही, पण जी स्थिती आहे ती तशीच मांडते आ ण वाचकांना त्या वषयी स्वतःचं मत असण्याचं स्वातंत्र्य देते.

सानिया यांनी 'आवर्तन'मध्ये नीनी ही आत्म वश्वासू, स्वतंत्र करिअर असणारी स्त्री रेखाटली आहे. नीनी एक सु वख्यात मुख्याध्या पका व समाजकार्य करणारी स्त्री आहे. नीनी एक वधवा स्त्री आहे. नीनीचे काही तत्त्व नियम आहेत. त्यानुसार ती राहते.नीनीची मुलगी कमला आहे. तिने प्रदीपसोबत प्रेम ववाह केला आहे. तरीही प्रदीप हा अनेक स्त्रियांशी संबंध ठेवणारा आहे. तेव्हा कमलला सदोदित वाटते की आपला नवरा आपल्या हातून सुटून जाऊ नये, आपल्यापासून तो इतर बाईमध्ये तर गुंतणार नाही ना अशी भीती, धास्ती वाटते. परदेशामध्ये कमला या धास्तीने कधीही प्रदीपला एकट्याला राहू देत नाही. कमला व प्रदीपच्या दोन मुली म्हणजे सुरुची व स्वरूप आहे. सुरुचीचे नीनीकडेच बालपण गेले. स्वरूप कमला व प्रदीपकडेच राहते. ह्या कादंबरीनं रुढीबंधनातून मुक्त होत आपल्या इच्छेप्रमाणे जगू पाहणाऱ्या बंडखोर व्यक्तींच्या मनातली तळमळ, त्यांचं वेगळेपण पाहण्याची दृष्टी दिली.

अवकाश

अवकाश कादंबरी मधून सानिया यांनी स्त्रीच्या अस्तित्वाची ओळख आगळ्यावेगळ्या पद्धतीने मांडण्याचा प्रयत्न केलेला असून स्त्रियांच्या समस्या सामाजिक वचारातून मांडण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो.'अवकाश' कादंबरीमध्ये सानियाने रेखाटले आहे. जन्मतःच स्त्री-पुरुष हा भेद नसतो परंतु समाज तसे घडवतो हे 'अवकाश' या कादंबरीत बघायला मळते. अवकाश कादंबरी मधून नात्यातील गुंतागुंत, मान सक तणाव अतिशय उत्कटतेने रंग वलेले आहे आपला मुलगा श्रीनिवासाचा अचानक मृत्यू झाल्याने आप्पा हे पारिवारिक दृष्ट्या कोलमडतात 'जान्हवी ही त्यांची मुलगी मुलगीही आपला आधार होऊ शकते ही त्यांची मान सकताच नाही श्रीनिवासा च्या अपघाताने मृत्यूने जानवी चे स्वप्न धुळीला मळतात डॉक्टर होण्याची

International Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)
Available online at http://euroasiapub.org/journals.php
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN(O): 2249-7382, | Impact Factor: 6.225 | Thomson Reuters ID: L-5236-2015

RESEARCHERID THOMSON REUTERS

स्वप्न बाळगून असलेले जानवी शिक्षण अर्धवट सोडून परिस्थितीला अनुरूप राघोजी ववाह करते हा ववाह तिच्या मना वरुद्ध झालेला असतो.

एखाद्या चांगल्या, सुशील, सु श क्षत, काही करिअर हाय मुलीच्या बाबतीत तिच्याएवढी कुवत नसणारा मुलगा पदरात पडल्यावर खास पुरुषी साच्यात स्वतः ला बसवणारा असल्यावर अशा सु श क्षत मुलीच्या जीवनाची वाताहत कशी होते हे सानियाने 'अवकाश' कादंबरीत दाखवले आहे. एका मध्यमवर्गीय, परंपरानिष्ठ, तामीळ कुटुंबातील जान्हवीची, अवकाश ही कथा केवळ स्त्रीचा जन्म पदरी पडल्यामुळे, स्वकीयांनी आ ण समाजाने अनेक बंधनात वाढवलेल्या आ ण त्यांनी दाख वलेल्या दिशेने आयुष्यक‘मणा करणार्या अनेक स्त्रियांचे, जान्हवी हे प्रातिनि धक रुप. आयुष्यातले अनेक अनुभव, जान्हवीला अचानकपणे स्वत:चीच ओळख घडवतात. आ ण नवीन होउन आलेली ले खका जान्हवी राघवन स्वत:पुढेच उभी ठाकते. स्थलांतर आवर्तन या सानिया यांच्या आधीच्या कादंबर्यातून, जीवनाच्या वेगवेगळया कोनांतून चाचपडत चाललेली, स्व - सामर्थ्याच्या जा णवांनी सजग होत जाणारी स्त्री - तिचे आत्मभान यांचा प्रतीकात्मक शोध, अवकाश मधेही आहे.

निष्कर्ष

सानिया यांच्या कादंबरीतील स्त्रीव्यक्तिरेखा 'स्थलांतर' मधील नंदिता, 'आवर्तन' मधील सुरूची, 'अवकाश' मधील जान्हवी या स्वतःच्या संदर्भात वचार करणाऱ्या, स्वतःचा शोध चालू ठेवणाऱ्या, स्वातंत्र्याची आस धरणाऱ्या आहेत. 'स्थलांतर,' 'आवर्तन' आ ण 'अवकाश' मधील नायिका महत्व देताना दिसतात. या नायिका स्वतःमध्ये आपल्याला हवा तसा बदल घडवून आणण्यात यशस्वी होतात.

सानिया यांच्या कादंबऱ्यांतून आधुनिक तशीच समंजस स्त्री भेटते. ही स्त्री पुरुषाच्या वरुध्द नाही कंवा अगदी टोकाची भू मका घेताना दिसत नाही. परंतु तिला स्वतःच्या वकासाचा ध्यास आहे. स्वतःच्या घडत जाण्याला त्यांच्या 'स्थलांतर,' 'आवर्तन' आ ण 'अवकाश' मधील नायिका महत्व देताना दिसतात. सानिया यांच्या कादंबरीतील स्त्रीव्यक्तिरेखा महत्त्वाकांक्षी, कमावणाऱ्या, स्वतःचे अस्तित्व दडपवले जात असेल तर त्याची जाणीव ठेवून त्याच्या वरोधात जाणाऱ्या आहेत. रूढी, परंपरा, संस्कृती आ ण एकंदर समाजव्यवस्थेने दिलेली ओळख डोळस दृष्टीकोन स्वीकारत जागृत झालेल्या स्त्रीला मान्य नाही जे आहे ते तसेच न स्वीकारता त्यात बदल व्हायला पाहिजे, हीच त्यामागची भू मका आहे.

संदर्भ ग्रंथ

1. भारतातील महिला वकासाची वाटचाल - ज.शं.आपटे, पुष्पा रोडे
2. भारतातील संदर्भातून स्त्रीवाद - शोभा नाईक
3. साठोत्तरी मराठी वाङ:मयातील प्रवाह- डॉ. शरणकुमार लंबाळे
4. सत्य" गोधकी स्त्रीवाद - प्रा. नूतन माळवी
5. स्त्रीवादः एक दृष्टीक्षेप -अरुणा सबाने
6. महषी ते गौरी मंगला आठलेकर
7. सानिया स्थलांतर मुंबई आवृत्ती दुसरी मौज प्रकाशन गृह, मुंबई, 1995.
8. सानिया 'अवकाश मुंबई आवृत्ती दुसरी मौज प्रकाशन गृह, मुंबई, 2004
9. सानिया 'आवर्तन' मुंबई आवृत्ती दुसरी मौज प्रकाशन गृह, मुंबई, 2003.